

موانع گسترش انقلاب اسلامی در نیجریه

* محمود علیپور گرجی
** حدیث قائد رحمتی

چکیده

انقلاب اسلامی ایران به عنوان مبدأ پخش، آموزه‌های جدیدی در اختیار مسلمانان نیجریه قرار داده است؛ به گونه‌ای که جامعه شیعی، مراکز علمی و دینی آن پس از پیروزی انقلاب اسلامی فعال شده است. اما انتشار انقلاب اسلامی و گسترش تشیع با موانع عدیده‌ای روبرو است؛ که در این پژوهش براساس نظریه پخش هاگراستراند مورد مذاقه قرار گرفته است. موانع پخش، عواملی هستند که مانع از سرایت یک پدیده از مبدأ پخش به مقصد پخش می‌شوند؛ و مانع صدور انقلاب اسلامی محسوب می‌گردند. این پژوهش، با روش توصیفی - تحلیلی به این پرسش پاسخ می‌دهد که انتشار انقلاب اسلامی در نیجریه با چه موانعی روبرو است؟ ایده و فرضیه محوری تحقیق حاضر بر آن است که گروه‌های افراطی نیجریه، ارتش نیجریه، دولت عربستان و بازیگران فرامنطقه‌ای (غرب به ویژه امریکا) از موانع انتشار انقلاب اسلامی در نیجریه محسوب می‌شوند.

واژگان کلیدی

نیجریه، پخش، انقلاب، گروه‌های افراطی، بوکوحرام، عربستان.

*. استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آیت الله العظمی بروجردی. (نویسنده مسئول)

alipour_mg558@yahoo.com

**. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه آیت الله العظمی بروجردی. h.hadis7272@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۱۴

انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان مبدأ پخش، آموزه‌های جدیدی در بُعد نظری و عملی در اختیار مسلمانان نیجریه قرار داده است و آنها را به‌عنوان بازیگری مهم از موضع انفعال خارج نمود. (Esposito, 1997: 105) این تأثیر بنابر نظریه پخش قابل بررسی است. بنابراین نیجریه با آغاز نهضت شیعیان، به‌عنوان مقصد پخش انقلاب که محتوای پخش به آنجا می‌رسد، محسوب می‌شود؛ به‌گونه‌ای که حوزه‌های علمی و دینی آن پس از پیروزی انقلاب اسلامی فعال شده است و روحانیون بزرگی مانند: محمد توری و علامه زکزاکی، نقش مهمی در گسترش تشیع و ایده‌های انقلاب ایران ایفا نموده‌اند. (Casey, 2014: 6)

انتشار انقلاب اسلامی ایران که در نهضت حرکت اسلامی شمال نیجریه و جنبش شیعه تبلور یافته، از ابتدای پیدایش با چالش‌های عدیده‌ای مواجه بوده است که عمدتاً از سوی مخالفان داخلی و خارجی با هدف نابودی نهضت همراه می‌باشد. این موانع هرچند مشکلاتی را برای شیعیان این جنبش رقم زده است؛ ولی هیچ‌گاه مانع گسترش حرکت اسلامی نشده و در مقابل با شدت گرفتن انسجام داخلی شیعیان به‌طور مستقیم موجبات پیشرفت هرچه بیشتر تشیع در این کشور را نیز فراهم آورده است. بی‌شک در یک تقسیم‌بندی می‌توان موانع مؤثر بر انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های شیعی در نیجریه را به سه دسته تقسیم نمود:

۱. بازیگران فرامنطقه‌ای؛ (غرب و آمریکا)

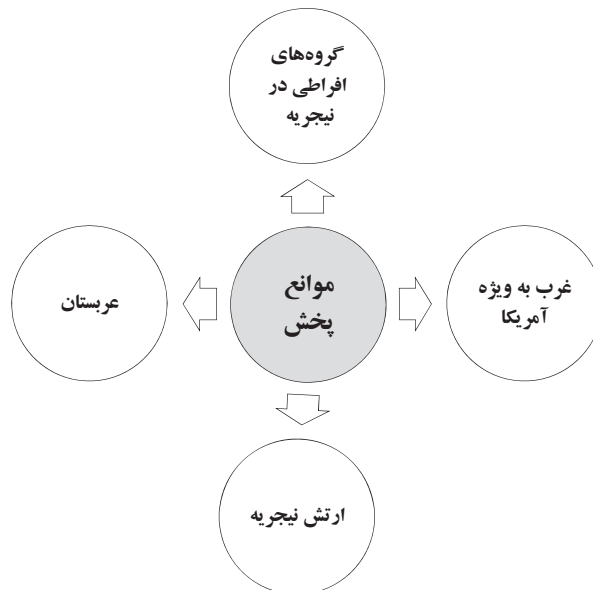
۲. بازیگران منطقه‌ای؛ (عربستان سعودی)

۳. بازیگران داخلی. (گروه‌های افراطی و دولت نیجریه)

شایان ذکر است که در پژوهش پیش‌رو کوشیده‌ایم تا با استفاده از نظریه پخش به‌عنوان چارچوب نظری که الگوی نظری مناسب برای واکاوی انقلاب اسلامی ایران است، پاسخ دهیم که انتشار انقلاب اسلامی و گسترش تشیع در نیجریه با چه موانعی روبه‌رو است؟ فرضیه محوری پژوهش این است که گروه‌های افراطی نیجریه، ارتش نیجریه، دولت عربستان و بازیگران فرامنطقه‌ای (غرب به‌ویژه آمریکا) از موانع اصلی انتشار انقلاب اسلامی ایران در نیجریه محسوب می‌شوند.

پرسش‌های فرعی پژوهش حاضر عبارتند از اینکه چگونه گروه‌های افراطی نیجریه و ارتش نیجریه مانع صدور انقلاب اسلامی ایران هستند؟ چگونه دخالت‌های عربستان در نیجریه عامل مهمی در بازدارندگی انقلاب اسلامی ایران است؟ و چرا دخالت‌های غرب به‌ویژه آمریکا در نیجریه مانع صدور انقلاب اسلامی ایران هستند؟

انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان مبدأ پخش در نیجریه با موانع مهمی روبه‌رو است؛ منظور از موانع پخش انقلاب آن دسته از عواملی هستند که مانع از سرایت انقلاب اسلامی ایران به مقصد پخش می‌شوند و یا آنکه سرایت آن پدیده را با مشکل روبه‌رو می‌کند.

موانع پخش انقلاب اسلامی ایران در نیجریه (نگارندگان)

۱. گروه‌های افراطی در نیجریه

برخی از گروه‌های نیجریه صراحتاً خود را ضد تشیع معرفی کرده‌اند و طی چند دهه گذشته، مشکلاتی را برای شیعیان فراهم آورده‌اند. از میان این گروه‌های افراطی، دو گروه ضد شیعی توانسته‌اند به‌طور پنهان یا آشکار، برنامه‌هایی را در راستای مقابله با تشیع عملیاتی نمایند که از موانع مهم پخش انقلاب اسلامی ایران و جنبش شیعی در نیجریه محسوب می‌شوند:

۱-۱. جماعت التجدیدالإسلامیه

جامعه شیعیان نیجریه قبل از انقلاب اسلامی ایران، عملاً موجودیتی نداشت و از سال ۱۹۷۹م با انقلاب ایران تشکیل شد، (Umar & Shirbon, 2013: 47) از سوی دیگر تمام گروه‌های انقلابی سنی نیز از اخوان المسلمین متأثر بودند.

بنابراین جنبشی از شیعه و اهل سنت به راه افتاد که در آن شیعیان در تظاهراتها از تصویر امام خمینی استفاده می‌کردند؛ (محمدسعید: ۱۳۹۵) اما در سال ۱۹۹۲م عده‌ای به‌علت شیعه شدن بعضی

از اعضای جنبش اسلامی، جماعت تجدیدالاسلامی که گروهی ضد تشیع بودند را تأسیس کردند این سازمان شامل گروهی از مسلمانان افراطی بود که از مخالفان سرسخت نهضت تشیع و جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شدند.

اعضای سازمان در به‌طور علنی در مناطق مسلمان‌نشین و نیز در مساجد شهرهای کادونا، زاریا و سوکوئو، شیعیان را دشنام داده و اقدامات تروریستی انجام می‌دهند؛ تاجایی که چند مرتبه درصد ترور علامه زکزاکی برآمدند. این جماعت به رهبری ابوبکر مجاهد، علاوه بر شیعیان با دولت و مسیحیت نیز مخالف هستند و خلق و خوی افراطی دارند؛ در دهه ۱۹۹۰م در پی توهین یک مسیحی به قرآن مجید به‌گونه خشونت‌آمیزی سر او را از بدن جدا کردند که موجب بروز درگیری میان مسلمانان و مسیحیان و در نهایت، حملات تبلیغاتی مطبوعات کشور به مسلمانان گردید. ابوبکر مجاهد به دلیل اقدامات افراطی بر ضد شیعیان و مسلمانان و حتی مسیحیان چندین مرتبه زندانی شده است. (Obadare & Adebani, 2013: 117)

۲-۱. بوکوحرام

در سال ۱۹۹۹ - ۲۰۰۲م بوکوحرام^۱ به‌عنوان گروهی مستقل از جماعت تجدیدالاسلامی جدا شد. علت جدایی این بود که جماعت تجدیدالاسلامی به‌جای حرکت‌های ضد دولتی در امور سیاسی ذوب شدند. از این رو بوکوحرام جدایی خود را از جماعت تجدیدالاسلامی اعلام کرد و تنها به فعالیت‌های ضد دولتی برای تأسیس دولت اسلامی و نیز فعالیت‌های ضد شیعی ادامه داد. بوکوحرام نام رسمی سازمانی به نام «جماعت اهالسنه للدعوة و الجهاد» است که به دنبال شورش بزرگ در سال ۲۰۰۹م به شهرت رسید. (Okpaga, 2012: 82) گروه یادشده با توجه به تفکر سلفی برپایه حذف نوآوری و برپایی سنت و ضد شیعه شکل گرفت. (Zenn, 2013: 48)

بوکو در زبان محلی قبیله هوئوسا به‌معنای «book» است و پسوند عربی حرام به این معناست که آموزش به سبک غربی، حرام است؛ (Shuriye & Huud, 2013: 106) به‌همین خاطر بوکوحرام مخالفان خود را «یان بوکو» می‌خواند، یعنی کسانی که فرزندان کتاب هستند؛ ولی از خدا روی برگرداندند و به ارزش‌ها و فرهنگ منحرف غربی رو کرده‌اند. (Walkar, 2012) از نشانه‌های بارز بوکوحرام داشتن ریش‌های بلند، پوشیدن ردای بلند و کت کوتاه بر روی ردا، عمامه‌های قرمز یا سیاه و پرهیز از کالاهای مدرن غربی مانند: ساعت‌مچی و کلاه‌ایمنی است. (Sterm, 2012: 282)

1. Boko Haram.

بوکوحرام از سوی شخصی به نام محمد یوسف تأسیس گردید که از سوی کمیته شیوخ، به عنوان امیرالعالم یا رهبر گروه برگزیده شد. رهبر گروه، دو معاون یا نایب امیرالعالم دارد و هر منطقه‌ای که بوکوحرام در آن عضو داشته باشد، امیر ویژه خود را دارد. (Agbibo, 2013: 65-84) این سازمان از آن هنگام با نام‌های گوناگونی مانند: مهاجرین، یوسفیه، طالبان نیجریه، بوکوحرام و جماعت اهل السنه للدعوة و الجهاد خوانده شده است؛ (عباس‌زاده، ۱۳۹۳: ۲۵ - ۲۴) اما اعضای گروه بیشتر خود را با نام رسمی بوکوحرام می‌شناسند. (Onuoha, 2012: 2)

در سال ۲۰۰۹م در هنگام درگیری با ارتش و کشته شدن محمد یوسف، سازمان به فعالیت‌های زیرزمینی روی آورد. (Marchal, 2012: 3) ابوبکر شیکائو که پس از محمد یوسف، رهبری را به عهده گرفت در پیام‌های ویدیویی از شهروندان نیجریه خواست که برای دفاع اسلام، سلاح به دست گیرند و به پیروانش اعلام کرد که تنها چاقوهایتان را بردارید و به خانه‌ها هجوم ببرید و بکشید. (Burchard, 2014: 2)

ابوبکر شیکائو در سال ۲۰۱۵م رسماً بر ضد علامه زکزاکا و نهضت اسلامی که از انقلاب اسلامی ایران حمایت می‌کرد، اعلام جنگ نمود و طی چند حمله انتحاری تعدادی از شیعیان نیجریه را به شهادت رساند. این گروه مخالف خود را نمی‌پذیرد و بر حق بودن خود و مهدورالدم بودن دیگران به وسیله خشونت و ترور اصرار می‌ورزد.

فتاوی «عبدالرحمن ناصر البراک» از مفتیان بوکوحرام مبنی بر کافر بودن شیعیان در همین راستاست، (albarrk.islamlight.net) هرچند بوکوحرام از سوی ثروتمندان شمال نیجریه، فرمانداران و سناتورها، تا کارهای مانند: آدم‌ربایی، دزدی دریایی و قاچاق تأمین مالی می‌شود؛ (Sani, 2011: 130) اما بیشتر کمک‌های مالی از خاورمیانه می‌رسد. (Okereke, 2012: 176) اعتراف اعضای کلیدی بوکوحرام نشان می‌دهد این گروه به دلیل تفکرات سلفی و ضد شیعی از عربستان تغذیه می‌شود. (Dokhan, 2013: 11)

۲. ارتش

یکی دیگر از موانع انتشار انقلاب اسلامی ایران و حرکت شیعی طی دهه‌های گذشته، ارتش نیجریه بوده است؛ بازداشت شیعیان از سوی ارتش در این راستاست که منجر به دستگیری و زندانی شدن علامه زکزاکا و بسیاری از شیعیان گردید. نگاه ارتش به شیعیان نیجریه بیش از اینکه نگاه شهروندی باشد، سیاسی است. در این زمینه می‌توان به گزارش اتحادیه علمای مسلمانان در سال

۲۰۱۱م اشاره کرد؛ (mashregnews.ir/643145) به همین خاطر علت اصلی مخالفت ارتش با جنبش شیعیان، دیدگاه آنها درباره قطع رابطه با اسرائیل است. ارتش معتقد است که جنبش‌های شیعی توسط ایران سازماندهی می‌شود و باید سرکوب شوند؛ درحالی که نظامیان نیجریه در مواجهه با شیعیان که حتی به سلاح‌های سرد نیز دسترسی ندارند، نهایت خشونت خود را نشان می‌دهد و طی سال‌های ۲۰۱۴، ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶م منجر به شهادت و جراحت بسیاری از شیعیان شده است.

ارتش نیجریه درحال حاضر با حمایت مالی عربستان به دشمن نخست شیعیان تبدیل گردیده است؛ تحلیل‌گران تأکید دارند که نگرش ارتش نسبت به شیعیان به‌طور کلی حاکی از اعمال نفوذ عربستان بر فرماندهی قبلی و فعلی ارتش نیجریه، ژنرال کنت مینما (ژانویه ۲۰۱۴ تا جولای ۲۰۱۵م) و ژنرال تورکو یوسف بورتای (از جولای ۲۰۱۵م) است. (عرب‌احمدی، ۱۳۹۷: ۱۹۵ - ۱۹۴) برخی از اقدامات ارتش در جلوگیری از انتشار انقلاب اسلامی ایران و شیعیان نیجریه عبارتند از:

۱-۲. حمله به حسینیه بقیه‌الله و شیعیان زاریا

حسینیه بقیه‌الله شهر زاریا، کانون فعالیت‌های دینی و مقر اصلی تمام شیعیان نیجریه بود که تا سال ۲۰۱۵م به‌عنوان مرکز شیعیان نیجریه مورد استفاده قرار می‌گرفت. این مرکز در دهه ۱۹۹۰ میلادی با کمک‌های شیعیان نیجریه در زمین بزرگی در نزدیکی منزل علامه زکراکی احداث گردید و به تدریج به کانون اصلی برگزاری مراسم مذهبی و فرهنگی شیعیان تبدیل شد. در حسینیه علاوه بر سخنرانی و برگزاری کلاس‌های آموزشی تفسیر قرآن، نهج‌البلاغه، احکام و مراسمی همچون تولد و شهادت ائمه اطهار علیهم‌السلام، عیاد اسلامی و عزاداری ماه‌های محرم و صفر برگزار می‌شد. (Smith: 2017)

ارتش نیجریه مستقر در کادونا در ۱۲ دسامبر ۲۰۱۵م درحالی که جمعیتی نزدیک به دو هزار نفر در این مکان عبادی حضور داشتند، به حسینیه حمله کرد. بهانه ارتش در حمله به این مرکز دینی، اتهام اعضای جنبش اسلامی در تلاش برای ترور ژنرال بورتای، فرمانده ستاد مشترک ارتش، اعلام گردید؛ (Foreign News, 2016) اما تمام این دسیسه‌ها با حمایت عربستان و دولت طراحی شده بود. سازمان عفو بین‌الملل با انتشار گزارشی ارتش نیجریه را مسئول کشتار شیعیان این کشور و دفن مخفیانه آنها در گورهای دسته‌جمعی دانست. بنابر اعلام سازمان یادشده بیش از ۳۵۰ نفر در این حمله در شهر زاریا کشته و صدها نفر نیز زخمی شده‌اند و در جریان حمله سه روزه ارتش بسیاری از اجساد شیعیان در گورهای دسته‌جمعی دفن شدند. در نهایت ارتش اقدام به تخریب کامل حسینیه نمود. (Sahebnews.ir/434784)

۲-۲. حمله به منزل علامه زکزاکی

باید دانست که حمله به منزل علامه زکزاکی در محله گیسلو زاریا، بخش دیگری از حملات ارتش نیجریه به مراکز شیعی بود. ارتش در شب ۱۲ دسامبر و پس از کشتار شیعیان و تخریب حسینیه به خانه علامه حمله‌ور شد. در حملات بسیار ارتش به خانه علامه، منجر به شهادت تعدادی از اعضای خانواده علامه از جمله سه پسر او (علی، احمد و حمید) و خواهر بزرگش شد، گروهی از شیعیان محافظ شیخ و جمعی از یارانش از جمله: شیخ محمد توری (معاون نهضت حرکت اسلامی)، دکتر سید مصطفی سعید (رئیس مرکز درمانی حرکت اسلامی)، محمد عثمان (مسئول رسانه‌ای و سخنگو)، جوما گیلیم دیر (امور بانوان نهضت) و چند نفر از دیگر مدیران برجسته حرکت اسلامی گردید. (javanline / Assalt to zakzaki house) نظامیان، علامه و همسرش را علی‌رغم جراحات وارده به مکانی نامعلوم منتقل کردند. (farsnews.ir/13940922001182)

۳-۲. حمله به دارالرحم

دارالرحمه مزرعه بزرگ پدری علامه زکزاکی بود که وی تصمیم داشت آن را مرکز اصلی گردهمایی‌های شیعیان نیجریه، خصوصاً عزاداران راهپیمایی اربعین مبدل سازد. دارالرحمه در برگیرنده کلاس‌های درس، سالن برگزاری مراسم و مناسبت‌های دینی و آرامگاه شهدای روز قدس بود که هر پنج‌شنبه شیعیان از مناطق مختلف به زیارت قبور شهدا می‌رفتند. در جریان حمله ارتش، تمام مراکز موجود در دارالرحمه اعم از کلاس‌های درس، سالن‌های اجتماعات، منازل مسکونی، آرامگاه شهدا با بلدوزر نابود شد. (Weimann, 2010: 158)

۴-۲. حمله به دهکده سینمایی

مجموعه استودیوهای فیلم‌برداری حرکت شیعیان به دهکده سینمایی شهرت داشت که در نزدیکی منزل علامه زکزاکی قرار داشت. وی هر از چند گاهی از این مکان و فیلم‌های در حال ساخت بازدید می‌کرد. در جریان حمله نظامیان به دهکده سینمایی، تمام دستگاه‌ها و تجهیزات توسط سربازان به غارت رفت و این مرکز که با هزینه‌های پرداختی از سوی شیعیان نیجریه شکل گرفته بود، به‌طور کامل تخریب شد. (islamicmovement.org)

۳. عربستان

ابتدا باید دانست که سیاست‌های عربستان برگرفته از دو اصل تکفیر و جامعه آرمانی سلفی است که

تجمع آنها در ایدئولوژی وهابیت ظاهر می‌شود. آنان خود را پیرو سلف صالح، یعنی صحابه، تابعین و تابعین تابعین که در سه قرن نخست اسلام می‌زیسته‌اند، می‌دانند؛ (عمرو بن عبدالمنعم سلیم، ۱۴۲۵: ۶) و به تبعیت از ابن تیمیه معتقدند که هرکس سلفی نباشد، اهل بدعت و ضلالت است (ابن تیمیه، ۱۴۰۱: ۵۸ - ۵۳) و کسی که به بدعت فرا بخواند، کافر و مجازات او کشته شدن است. (ابن تیمیه، ۱۴۱۶: ۳۵ / ۳۴۲)

سعودی به‌خاطر سیاست‌های سلف، مدت‌هاست تلاش می‌کند که بر کانون‌های انقلابی منطقه به‌ویژه انقلاب اسلامی ایران فائق آید. در این راستا با راه‌اندازی مدارس و گروه‌های مذهبی متأثر از اندیشه‌های سلفی در آفریقا، آسیای مرکزی، قفقاز و خاورمیانه، بودجه‌های کلانی را در اختیار آنها قرار داده است، تا در موقع بحران از آن بهره برد. (کرمی چرمه، ۱۳۹۳: ۹)

راهبرد یادشده آنها را قادر می‌سازد، تا از نقش دیگر کشورهای اسلامی به‌ویژه انقلاب اسلامی ایران، به‌عنوان محور تجمع امت اسلامی جلوگیری کنند. نخستین قدم‌های حرکت به سوی سیاست مذکور از سوی عربستان در زمان اشغال افغانستان توسط شوروی و مهاجرت گروه‌های جهادی از مناطق شمال آفریقا و خاورمیانه به افغانستان آغاز گردید. در آن زمان عربستان دریافته بود که کشورهای شمال آفریقا خصوصاً نیجریه دارای زمینه مستعدی برای ترویج تفکرات وهابی است. و لذا به‌وسیله ایجاد مساجد و مدارس مذهبی و همچنین اعطای کمک‌های مالی به آنها حضور سیاسی و ایدئولوژیک خود را در این کشور را تقویت بخشید. (Dounkhan, 2013: 11)

از سوی دیگر نیجریه به‌دلیل برخورداری از جمعیت هفتاد و پنج میلیون مسلمان (Pew Research Center: 2011.01.27) و شرایط مناسب برای رشد اندیشه‌های سلفی، در مرکزیت فعالیت وهابیت عربستان در غرب آفریقا قرار گرفت. عربستان هرچند به‌صورت غیرمستقیم و بیشتر در قالب کمک‌های مالی به گروه‌های افراطی نیجریه به ایفای نقش می‌پردازد؛ اما باید به دو نکته توجه داشت: اولاً اکثریت مسلمانان نیجریه برخلاف عربستان حنبلی، مالکی مذهب هستند و ثانیاً گروه‌های اسلامی از اهل سنت نیجریه به دو دسته تقسیم می‌شود:

اهل تصوف که شامل دو گروه قادری و تیجانی بوده و تقریباً دارای مواضع نزدیک به شیعه و انقلاب اسلامی ایران هستند.

دسته دیگر وهابی‌ها هستند که به دو گروه سلفی - سنتی و سلفی - وهابیت تقسیم می‌شوند، اگرچه هر دوی آنها وابسته به عربستان سعودی هستند و سالانه میلیون‌ها دلار از آن دریافت می‌کنند؛ (خطیبی‌والا، ۱۳۹۶) اما در برخی نقاط اختلافات اساسی دارند که بارزترین تفاوت در اعتقادات آنها به

فعالیت مسلحانه برای برپایی خلافت اسلامی است.

شایان ذکر است که سلفیت سنتی در نیجریه شامل گروه‌هایی از قبیل: «جمعیت همیاری» و «جماعت اسلامی» از تشکل‌های صنفی نیجریه می‌باشد. در مقابل سلفیت وهابی که عموماً پیرو اندیشه‌های القاعده هستند، عمده تمرکز خود را بر روی مقابله با صوفیه و جریان شیعی در نیجریه قرار داده و کمتر متوجه اقدامات دولتی می‌باشد.

مؤسس و پیشگام سلفیت وهابی در نیجریه، شیخ ابوبکر محمد گومی بود که تا زمان مرگش در سال ۱۹۹۲ فعالیت زیادی برای گسترش آن در نیجریه انجام داد. گومی و چند تن از شیوخ مسلمان تحصیل کرده در عربستان که به دلیل اقامت طولانی در این کشور به فرقه وهابیت گرویده بودند، با حمایت مستقیم عربستان فعالیت‌هایی را در نیجریه آغاز کردند و تأسیس مراکزی نظیر رابطه العالم‌الاسلامی در نیجریه در رأس این اقدامات بود. (عرب‌احمدی، ۱۳۸۷: ۱۹۲ - ۱۹۰) در ارتباط با فعالیت‌های وهابیت، سازمان‌های زیادی تأسیس شد؛ اما دو سازمان در زمینه جلوگیری از انتشار انقلاب ایران اهمیت زیادی دارند که به بررسی آنها می‌پردازیم:

۱-۳. رابطه العالم‌الاسلامی

امروزه این سازمان مهم‌ترین ابزار ترویجی سلفی در نیجریه است و نقش اهرم تبلیغاتی عربستان را عهده‌دار می‌باشد. دفتر مرکزی آن در مکه قرار دارد و به صورت شورایی اداره می‌شود که ریاست آن را مفتی‌های عربستان چون محمد بن ابراهیم آل‌الشیخ، عبدالعزیز بن باز و عبدالعزیز بن عبدالله آل‌شیخ عهده‌دار بوده‌اند. (اسپوزیتو، ۱۳۸۸: ۲ / ۶۵۷)

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، اداره مبارزه با گسترش تبلیغات شیعه به سرپرستی «عبدالله عمر نضیف» در سازمان یاشده راه‌اندازی شد و (السدلان، ۱۴۲۸) طی دو دهه گذشته نزدیک به یک میلیارد دلار صرف ترویج وهابیت کرده است. امروز بیش از هزار مسجد و صدها مرکز اسناد اسلامی در سراسر جهان زیر نظر سازمان مشغول فعالیت هستند. نمایندگی رابطه العالم‌الاسلامی در شهر ابوجا قرار داشته و توسط فضل خلوت اداره می‌گردد. عمده فعالیت‌های سازمان در نیجریه در قالب اموری از قبیل: ساخت مساجد و مدارس وهابی، توزیع کتب وهابیت به زبان‌های محلی است. (تحریریه رابطه، ۱۴۲۲: ۵)

بسیاری از نخبگان سیاسی و دینی شمال نیجریه که ضد شیعه و ضد انقلاب اسلامی ایران هستند، از دانش‌آموختگان مدارس وهابی می‌باشند. به‌عنوان نمونه شیخ ابوبکر جومی (قاضی القضاة شمال نیجریه)، شیخ احمد لیموا (قاضی القضاة استان نیجر) و حسن غوروزو (قاضی القضاة استان کانو) سازمان در

بخش آموزش اهتمام فراوانی به ایجاد دانشکده‌ها و دانشگاه‌های علوم دینی و مهندسی دارد، به‌عنوان مثال دانشکده علوم عربی و اسلامی بایرو که بعدها به دانشگاه بایرو تبدیل شد از فعالیت‌های تبلیغی سازمان می‌باشد. (www.aldaawah.com)

۲-۳. جمعیت از اله‌البدعه و اقامه‌السنه

باید دانست که بخش بزرگی از هزینه‌های سازمان یادشده توسط عربستان و رابطه العالم‌الاسلامی نیجریه تأمین می‌شود که در سال ۱۹۷۸م توسط شیخ اسماعیلا در جوس تأسیس گردید؛ سپس توسط واعظین در بیشتر شهرهای شمالی نیجریه، مانند: کاتسینا، کادونا، زیندر و بائوچی گسترش یافت؛ ولی در کانو با مقاومت جماعات قدریه و تیجانیه مواجه گشت که گاه به درگیری‌های سختی نیز منجر شده است. هدف این جمعیت از بدو پیدایش، ترویج وهابیت در بین مسلمانان کشور بود. (قربان‌زاده، ۱۳۹۷)

یکی از اقدامات خصمانه سازمان، همکاری با سازمان امنیت نیجریه در شناسایی و دستگیری رهبران حرکت اسلامی و شکنجه آنها در زندان‌های نیجریه بود. آنها با هدف نابودی جریان شیعی در نیجریه در سال ۱۹۸۲م اقدام به ارسال نامه‌ای برای رئیس‌جمهور وقت (شهو شاگاری) کرده و تلاش کردند شیعیان نیجریه را افرادی خطرناک که قصد براندازی دولت و ایجاد حکومتی شبیه جمهوری اسلامی ایران در آفریقا را دارند، معرفی کنند، هرچند بعد از بررسی‌های مأموران امنیتی مشخص شد که نامه به‌طور کامل دروغ بود؛ اما تا مدت‌ها بعد از ارسال نامه، علامه زکراکی و طرفدارانش به‌شدت از سوی مقامات نظامی تحت‌نظر بوده و از انجام راهپیمایی منع شده بودند. (عبادی، ۱۳۹۵)

مهم‌ترین اقدامات سازمان عبارتند از: چاپ کتب ض‌دشیعی، برپایی مراسم مذهبی، سخنرانی بر ضد علامه زکراکی و شیعیان، اجرای برنامه‌های ضد شیعی در رادیو و تحریک ارتش نیجریه در حمله به مقر شیعیان زاریا. (۲۰۱۵م) (fa.alkawthar.com/171356)

گفتنی است که عربستان در جهت ممانعت از انتشار انقلاب اسلامی ایران، از اوایل دهه ۲۰۰۰م سازمان المنتدی‌الاسلامی را در شهر کانو تأسیس کرد و تلاش می‌کند با توجه به حضور گسترده شیعیان در آن و روستاهای اطراف به مقابله با آنان پرداخته و مانع گسترش شیعیان شوند. (مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات، ۱۳۹۵)

۴. غرب به‌ویژه آمریکا (شیعه‌هراسی و مهار نفوذ ایران در نیجریه)

وقوع انقلاب اسلامی ایران در جزیره ثبات آمریکا از یک طرف توازن قوا را برهم زد و از سوی دیگر با اعلام سیاست نه شرقی، نه غربی در سیاست خارجی ایران، قدرت جدیدی مبتنی بر ایدئولوژی اسلامی به‌وجود آمد؛

به‌همین‌خاطر رخداد انقلاب توجه رسانه‌های غربی را به خود معطوف کرد؛ (اسپوزیتو، ۱۳۹۱: ۴۷)
با توجه به دیدگاه غرب، انقلاب ایران برپایه بنیادهای شیعه شکل گرفته است و باید با آن در هر کجا که ظهور می‌یابد، مقابله کرد. الکساندر دمارانش (رئیس سازمان اطلاعات و امنیت فرانسه) این خطر را به غرب هشدار داد: او در جنگ‌سرد از تئوریسین‌های عملیات بی‌ثبات‌سازی سیاسی محسوب می‌شد، مخفی‌ترین مقام امنیتی بلوک غرب به‌شمار می‌رفت. نفوذ وی به قدری مهم بود که حتی اعضای سازمان‌های جاسوسی دیگر کشورها مانند آمریکا، در موارد مهمی با وی مشورت می‌کردند، برای نمونه در ماجرای افغانستان و شوروی، ریگان (رئیس‌جمهور وقت آمریکا) با وی به‌عنوان مطلع‌ترین افراد مشورت می‌کرد.

دمارانش قبل از وقوع انقلاب اسلامی ایران، تنها به جنگ جهانی سوم فکر می‌کرد: جنگی که به‌عنوان جنگ شرق و غرب از آن یاد می‌کرد و تمام انرژی و تلاش وی را به خود معطوف کرده بود. فرستادن جاسوسان فرانسوی به داخل خاک شوروی، ردگیری مکالمات مقامات شوروی و انجام برخی عملیات جاسوسی درون اتحاد جماهیر شوروی تنها گوشه‌ای از فعالیت‌های وی در آن دوران بود.
در سال ۱۹۷۹م دمارانش به باوری رسید که دشمن جدیدی به‌نام انقلاب اسلامی ایران به وقوع پیوسته است که به مراتب از شوروی قوی‌تر و خطرناک‌تر می‌باشد. وی تنها راه نجات غرب و شرق را نابودی انقلاب شیعی ایران می‌داند. (Alexandre De Marenches, 1992: 248)

دمارانش پس از تقسیم‌بندی دنیا به بلوک شرق و غرب به‌عنوان جنگ جهانی سوم، اکنون جنگ جهانی چهارم را خطرناک‌ترین جنگ در طول تاریخ تمدن غرب می‌داند. او در کتاب خود با عنوان *جنگ جهانی چهارم* با تقسیم دنیا به کشورهای شمال و جنوب، محور جنگ را ایران و تفکر شیعی اصیل معرفی می‌کند (Alexandre De Marenches, 1992: 267) و درصدد است که نشان دهد جنگ جهانی چهارم، جنگی حول محور مذهب است که بین کشورهای جنوب به محوریت ایران و کشورهای شمال به رهبریت آمریکا، در حال وقوع است. هانتینگتون این مطلب را با عنوان استراتژی آینده غرب در نبرد با اسلام بیان می‌کند. (هانتینگتون، ۱۳۷۸)

بنابراین، رویکرد تئوریک در غرب به رهبری آمریکا در تحلیل انقلاب اسلامی گرفتار بررسی تک‌ساحتی، محدود و غرض‌آلود شدند (محمدی، ۱۳۸۵: ۳۱ - ۳۰) که در سناریوی کشورهای آفریقایی پیگیری می‌گردد که در آن برنامه آمریکا در حمایت از تروریسم بوکوحرام (نیجریه) و حمایت از وهابیت عربستان، به نمایش گذاشتن شکلی افراطی از اسلام و مبارزه با انقلاب اسلامی ایران است. (اسلام‌تایمز، ۱۳۹۴/۲/۶)

یکی از دلایل تبلیغات بر ضد انقلاب اسلامی ایران در قالب ایران‌هراسی در نیجریه این است که انتشار انقلاب را کم‌اهمیت جلوه دهند، تا از جذابیت آن در نزد مردم کشورهای اسلامی و غیراسلامی کاسته شود؛ (حشمت‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۷) زیرا ایده انقلاب درباره ماهیت رفتارها و رویکردهای اسلامی می‌تواند در دنیای مدرن به‌عنوان جایگزین راهبردی در برابر اسلام وهابی و آمریکایی مطرح شود و این امر واکنش‌های زیادی را برانگیخته است که بارزترین جنبه آن خشونت‌های فرقه‌ای ضد شیعی در نیجریه است.

باید توجه داشت که عناصر برون‌سیستمی نیجریه در پی آن هستند که با جهت‌دهی خشونت‌ها بر ضد مسلمانان به‌ویژه شیعیان نیجریه، هویت جمعی افراط‌گرایان نیجریه را تقویت کرده و در راستای اهداف راهبردی خود از آن بهره‌گیرند. هراندازه آمریکا و عربستان احساس کنند که جریان کلی سیاسی در عرصه منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای به نفع ایران رقم می‌خورد، فشار خود را بر جامعه شیعه نیجریه خواهند افزود که خشونت‌های ضد شیعی فرقه‌ای مهلک‌ترین آن است. بنابراین، خشونت‌های ضد شیعی در نیجریه نوعی حمله پیشگیرانه بر ضد هرگونه انتشار انقلاب ایران در نیجریه می‌باشد.

نتیجه

صدور و گسترش انقلاب اسلامی ایران در نیجریه با موانع مهمی مواجه است که اولین مانع آن گروه‌های افراطی ضد تشیع هستند. از میان آنها دو گروه جماعت التجدیدالاسلامیه و بوکوحرام توانسته‌اند برنامه‌هایی را در راستای مقابله با جریان تشیع عملیاتی نمایند.

دومین مانع در انتشار انقلاب اسلامی بازداشت‌های شیعیان از سوی ارتش نیجریه است که منجر به دستگیری و زندانی شدن علامه زکراکی و بسیاری از شیعیان در سال‌های مختلف گردید. علت اصلی مخالفت ارتش با جنبش شیعیان، موضع سیاسی جنبش شیعیان نیجریه است که خواستار قطع رابطه نیجریه با رژیم صهیونیستی می‌باشند. ارتش نیجریه معتقد است جنبش‌های شیعه توسط جمهوری اسلامی ایران سازماندهی می‌شوند و باید سرکوب شوند.

عربستان، سومین مانع انتشار انقلاب اسلامی ایران در نیجریه محسوب می‌شود. تلاش‌های گسترده‌ای از طرف آل‌سعود برای صدور سلفی‌گری در مقابل انقلاب اسلامی ایران، به‌عنوان یکی از محورهای ثابت سیاست خارجی عربستان صورت گرفت. این راهبرد ایدئولوژیکی آنها را قادر می‌سازد، تا از نقش دیگر کشورهای اسلامی به‌ویژه انقلاب اسلامی، به‌عنوان محور تجمع امت اسلامی جلوگیری نماید. در این راستا عربستان در دهه‌های گذشته با راه‌اندازی مدارس و گروه‌های

مذهبی متأثر از اندیشه‌های سلفی، بودجه‌های کلانی را در اختیار گروه‌های سلفی قرار داده است، تا به یارگیری و تربیت افراد در چارچوب این تفکر پردازند.

امروزه سازمان‌های اقماری وابسته به عربستان در نیجریه، به‌ویژه دو سازمان رابطه العالم الاسلامی و جمعیت ازالة البدعة و اقامة السنة، مهم‌ترین ابزار ترویجی سلفی در نیجریه می‌باشند.

چهارمین مانع، غرب به‌ویژه آمریکا است که باور دارند دشمن جدیدی به‌نام انقلاب اسلامی ایران به وقوع پیوسته است. برنامه آمریکا در حمایت از گروه‌های ض دشیمی نیجریه و وهابیت عربستان برای مهار نفوذ ایران و به‌تبع آن جلوگیری از ایجاد هرگونه تغییری در سطح بین‌المللی است. به‌همین دلیل منافع آمریکا به عربستان گره خورده است.

عربستان در این راستا تلاش کرد به‌وسیله همکاری با کشورهای غربی و ارتش نیجریه برای از بین بردن تشیع، اقداماتی را در دو سطح نرم مانند: ساخت مدارس و مساجد و در سطح سخت همانند: کمک نظامی به بوکوحرام، برای جلوگیری از انتشار انقلاب اسلامی ایران انجام دهد، تا نقش متوازن‌کننده‌ای را در سطح منطقه برای خود تثبیت نماید.

راهکارهای پیشنهادی برای مقابله با موانع یادشده آن است که مسیرهای انتشار و پخش انقلاب اسلامی تقویت شود. منظور از مسیرهای پخش، مجاری هستند که به‌وسیله آنها امکان سرایت انقلاب اسلامی ایران به مقصد پخش فراهم می‌گردد و می‌تواند موانع پخش را تضعیف نماید. انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان مبدأ پخش، به‌کمک مسیرها و مجاری در نیجریه در حال گسترش است.

شایان ذکر است که مواردی مانند: جنبش شیعیان نیجریه (مانند جنبش برادران و انجمن دانشجویان مسلمان که تحت تأثیر انقلاب اسلامی ایران می‌باشند)، هویت‌یابی و خودآگاهی شیعیان، راهپیمایی‌های روز قدس در نیجریه که به تبعیت از ایران انجام می‌شود، علاقه به مهدویت در نیجریه، مساجد به‌عنوان کانون فعالیت‌های شیعی، هریک مسیرهایی هستند که تقویت آنها می‌تواند موانع را کاهش داده و انتشار انقلاب اسلامی در نیجریه را شدت بخشد.

منابع و مأخذ

- ۱ ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم، ۱۴۰۱ق، *العبودية*، تحقیق علی بن حسن، جده، مکتبه دارالوصاله، چ دوم.
- ۲ ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم، ۱۴۱۶ق، *مجموع الفتاوی*، تحقیق عبدالرحمن بن محمد بن قاسم، المدینه النبویه، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشریف.

- ۳ اسپوزیتو، جان، ۱۳۸۸، *دایرةالمعارف جهان نوین اسلام*، ترجمه و تحقیق زیر نظر حسن طارمی راد، محمد دشتی و مهدی دشتی، تهران، کتاب مرجع / کنگره.
- ۴ اسپوزیتو، جان، ۱۳۹۱، *انقلاب اسلامی و بازتاب جهانی آن*، ترجمه محسن مدیرشانه چی، تهران، مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- ۵ تحریریه رابطه، ۱۴۲۲ ق، *رابطه العالم الاسلامی حقایق و ارقام*، مکه، رابطه.
- ۶ حشمت زاده، محمدباقر، ۱۳۸۵، *تأثیر انقلاب اسلامی بر کشورهای اسلامی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۷ السدلان، صالح، ۱۴۲۸ ق، *المكانه الدینیة للمملکه العربیة السعودیة*، مجموعه مقالات المملكة العربية السعودية فی ماه عام بحوث و دارسات، ریاض، ادارة الملك عبدالعزيز.
- ۸ عباس زاده فتح آبادی، مهدی، ۱۳۹۳، «بو کوحرام فرقه اسلام گرای افراطی نیجریه»، *فصلنامه سیاسی - اقتصادی*، شماره ۲۹۶.
- ۹ عرب احمدی، امیربهرام، ۱۳۷۸، *اسلام و مسلمانان در نیجریه*، قم، جامعه المصطفی العالمیة.
- ۱۰ عرب احمدی، امیربهرام، ۱۳۹۷، *شیخ ابراهیم یعقوب الزاکزاکی و نقش بنیادین او در شکل گیری و گسترش تشیع در نیجریه*، تهران، نگارستان ادیشه.
- ۱۱ عمرو بن عبدالمنعم سلیم، ۱۴۲۵ ق، *المنهج السلفی عند الشيخ ناصر الدین الألبانی*، ریاض، دارالضیاء.
- ۱۲ فاضلی نیا، نفیسه، ۱۳۸۸، «ایدئولوژی تشیع انقلاب اسلامی و بیداری اسلامی»، *فصلنامه علمی - تخصصی*، سال پنجم، ص ۶۱.
- ۱۳ کرمی چرمه، کامران، ۱۳۹۳، *سلفی گری در خاورمیانه عربی*، تهران، فارس.
- ۱۴ محمدی، منوچهر، ۱۳۸۵، *بازتاب جهانی انقلاب اسلامی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۱۵ مرکز اسناد سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۹۵، *گزارشی در مورد شیعیان نیجریه*.
- ۱۶ هانتینگتون، ساموئل، ۱۳۷۸، *برخورد تمدن ها و بازسازی نظم جهانی*، ترجمه محمدعلی حمید رفیعی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- 17 “Fundamental Sect and The Burden of Insecurity in Northern Nigeria”, *International Journal of Current Research*, Vol. 4, Issue 04, p. 266-272.
- 18 Agbibo, D E, 2013, “No Retreat, No Surrender: Understanding the Religious Terrorism of Boko Haram in Nigeria”, *African Study Monographs*, No. 34.
- 19 Burchard, Stephanie, 2014, “Boko Haram and The 2015 Nigerian Election”, *Africa Watch*, Vol 4, April 2014.
- 20 Casey, Conrly, 2014, “States of Emergency Armed Youths and Mediations of Islam in Noorthern Nigeria”, *Journal of International and Globol Studies*.

- 21 De Marenches, Alexandre and David A. Andelman, 1992, *The Fourth World War: Diplomacy and Espionage in the Age of Terrorism*, Publisher.
- 22 Dounkhan, David, 2013, "Boko Haram: An Update ABD Some Thoughts About Who is Sponsoring Boko Haram", *International Institute for Counter Terrorism*, October 31.
- 23 Esposito, Johan., 1997, *Political Islam, Revolution Radicalism, or Reform*, London: Lynne Rienner Pubilshers.
- 24 Hagget, Peter, 1986, *Georgraphy: Ammodern Syntheis's*, Third Ed, New York, HarperaRow.
- 25 Marchal, Roland, 2012, "Book Haram and Resilience of Militant Islam", in *Northern Nigeria*.
- 26 Obadare, Ebenezer & Adebawale, 2013, "Nigeria at Fifty: The Nation", in *Narration Routledge*.
- 27 Okereke, Nna-Emeka, 2012, "Boko Haram Crisist of July 2009", Official Response and Public Reactions, in Egodi Uchendo (ed) *New Facte of Inslam in Eastern Nigeria dul the Laka Chad Basin*, Markudi: Aboki Publishers.
- 28 Okpaga, Adagba, 2012, "Activities of Boko Haram and Insecurity Question in Nigeria", *Arabian Journal of Business and Management Review* (OMAN Chapter), Vol 1, No 9.
- 29 Onuoha, Freedom, 2012, "Boko Haram: Nigeria's Extremist Islamic Sect", *Aljazeera Center for Studies*, 29 February.
- 30 Sani, Shehu, 2011, "Boko Haram: History", *Ideas and Revolt*, Newsdiaryonline, August 3.
- 31 Shuriye, Abdi, O. and Huud, Shittu, 2013, "Global Challenge of Manual Suapicion: Boko Haram Uprising in Nigeria", *American International Journal of Contemporary Research*, Vol. 3, No. 5, May.
- 32 Smith, David, 2017, Nigeria falls into a state of war as Islamist insurgency rages, *The Observer*. Available at: <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/08/Nigeria-stste>.
- 33 Stern, Jessica, 2004, *Terror in the name of Gad*, New York: Trade Paperbak Edition.
- 34 Umar, Farouk & Shirbon, Estelle, 2008, Tensions Between Muslims simmer in Nigeria city, <http://reuters.com/artical/2008/03/20/us-NIGERIA-MUSLIMS Idus11880839220080320>.
- 35 Walkar, A, 2012, "What is Boko Haram", *Speciai Report 308*, United Stat Insititute, Research June.
- 36 Weimann, Gunner J, 2010, *Islamic Criminal Law in Northern Nigeria: Politics, Religion, Judicial Practice* Amsterdam University Press, William Morrow & Co; 1st edition.
- 37 Zenn, Jacob, Barkindo, Atta & Heras, Nicholas, 2013, "The Ideological Evolution of Boko Haram in Nigeria", *The RUSI Journal*.

تارنما

۳۸ اسلام تایمز، ۱۳۹۴، «چالش‌ها و فرصت‌های حضور بوکو حرام در نیجریه»، قابل دسترسی در: <http://www.islamtimes.org>.

- ۳۹ خطیبی‌والا، محمدرضا، ۱۳۹۶، «مذهب تشیع و مشکلات موجود در نیجریه»، قابل دسترسی در:
<http://hvasl.ir/news/36271>.
- ۴۰ عبادی، عبدالله، ۱۳۹۵، «نقش چالش‌های مذهبی، اقتصادی و سیاسی در گسترش افراط‌گرایی در نیجریه»، قابل دسترسی در:
<https://www.farsnews.com/news/13950804001750>.
- ۴۱ قربان‌زاده، محمد، ۱۳۹۷، «تأملی بر گروه‌های سلفی در نیجریه»، قابل دسترسی:
<http://shiafrica.blogfa.com/456>.
- ۴۲ محمدسعید، حافظ، ۱۳۹۵، «مراحل و عوامل انتشار تشیع در نیجریه»، قابل دسترسی:
<https://rahyafteha.ir/28039>.
- 43 <http://www.albarrk.islamlight.net>.
- 44 <http://www.aldaawah.com>.
- 45 <http://fa.alkawthartv.com/news/171356>.
- 46 <http://www.islamicmovmement.org>.
- 47 http://javanline.ir/fa/assalt_to_zakzaki_house.
- 48 <http://mashreghnews.ir/fa/news/643145>.
- 49 Foreign News, 2016, "Nigeria, Sheikh Zakzaki, Shia Muslims", online at:
<http://www.presstv.ir>.
- 50 <https://sahebnews.ir/434784>.

موانع انتشار الثورة الإسلامية في نيجيريا

* محمود على بورجرجي

** حديث فائد رحمتي

ملخص البحث

الثورة الإسلامية بصفاتها منطلقاً، وضعت تعاليم جديدة أمام مسلمي نيجيريا؛ بحيث أن المكوّن الشيعي والمراكز العلمية والدينية هناك أصبحت فعّالة في أعقاب انتصار الثورة الإسلامية، إلا أن انتشار الثورة الإسلامية وامتداد التشيع يواجه موانع عديدة. وهذا هو ما يتكفل هذا البحث ببيانه على أساس نظرية الانتشار لهاجستران. موانع الانتشار هي العوامل التي تعيق امتداد ظاهرة معينة من مبدأ انتشارها الى الوجهة المقصودة، وتعدّ مانعاً أمام تصدير الثورة الإسلامية. هذا البحث الذي أجرى بأسلوب وصفي — وتحليلي يتولى الاجابة عن هذا السؤال وهو: ما هي الموانع التي تواجه انتشار الثورة الإسلامية في نيجيريا؟ الفكرة والفرضية المحورية لبحثنا هذا هي أن الجماعات المتطرفة في نيجيريا، والجيش النيجيري، والحكومة السعودية واللاعبون ماوراء الاقليميين (الغرب و خاصة امريكا) يُعدون من موانع انتشار الثورة الإسلامية في نيجيريا.

الألفاظ المفتاحية

نيجيريا، الانتشار، الثورة، الجماعات المتطرفة، بوكو حرام، العربية السعودية.

*. استاذ مساعد في قسم العلوم السياسية، جامعة آية الله العظمى البروجردى. (الكاتب المسؤول)

alipour_mg558@yahoo.com

h.hadis7272@gmail.com

** خريج ماجستير في العلوم السياسية، جامعة آية الله العظمى البروجردى.